

Timo Särkkä

Kolonialismin toiseus ja kamera

C. T. Erikssonin valokuvat ja Katangan kuparikenttien suomalaiset ”pioneerit” 1901–1906

Tarkastelen tässä artikkelissa kolonialismin toiseutta suomalaissyntyisen Carl (Karl) Theodor Erikssonin valokuvien ja matkapäiväkirjojen kautta. Kolonialismin teoriassa länsimaiden ja ”kolmen mantereen” (Aasia, Afrikka ja Latinalainen Amerikka) välisiä taloudellisia, poliittisia ja kulttuurisia vuorovaikutussuhteita pidetään lähtökohtaisesti valtasuhteina, joita kuvaamaan on laadittu erilaisia tutkimuskäsitteitä, kuten ”toiseus”.¹ Se viittaa kolonialismin visuaalisen kulttuurin tutkimuksessa toimijan (valokuvaajan) ja subjektin (valokuvauskohteen) väliseen valtasuhteeseen.² Tässä yhteydessä tarkoitan kolonialismin toiseudella erityisesti Erikssonin suhdetta kolonialismin kulttuuriin, visuaalisten ilmaisukeinojen ja kolonialistisen kohtaamisten välistä vuoropuhelua. Keskityn vuosien 1901 ja 1906 väliseen ajanjaksoon, jolloin Eriksson työskenteli Katangan (Kongon eteläisin maakunta) ja Pohjois-Rhodesian (Sambia) kuparikentillä.³ Erikssonin valokuvat ja matkapäiväkirjat mahdollistavat kansainvälisestäkin tarkasteltuna ainutlaatuisen ruohonjuuritason näkökulman kolonialismin historiaan Pohjois-Rhodesiassa ja Katangassa, mistä on säilynyt vain vähän näin varhaisia valokuvia tai kirjallisia lähteitä.

Eriksson syntyi Helsingin työläiskortteleihin Isak Johan Erikssonin (s. 4.7.1844 Maalahdella) ja Maria Holmin (s. 19.1.1849 Munsalassa) nuor-

rimpana poikana 19.3.1874. Vuonna 1893 merille lähtenyt Eriksson päätyi monien sattumusten kautta Bulawayoon, Etelä-Rhodesiaan (Zimbabwe) 1897 ja kuoli Bulawayo Memorial Hospital -sairaalassa 12.10.1940. Erikssonin vaiherikas elämä kytkeytyy moniin eteläisen Afrikan historian käännekohtiin. Hän palveli vapaaehtoisena Etelä-Afrikan sodassa vuosina 1899–1900, työskenteli Tanganyika Concessions -nimisen kaivosyhtiön palveluksessa Katangan kuparikentillä vuosina 1901–1906 ja taisteli rhodesialaisissa joukoissa Saksan Itä-Afrikan vastaisella rintamalla vuosina 1915–1919. Sodan jälkeen Eriksson asetui Judsonia-nimiselle tilalle lähellä Bulawayota vaimonsa Annie Florence Erikssonin (omaa suku Adkins, s. 9.7.1873 Surreyssa, Englannissa) ja poikansa Frank Theodore Erikssonin (s. 10.12.1910 Bulawayossa) kanssa.⁴

Artikkelin päälähteinä ovat Erikssonin valokuvat ja matkapäiväkirjat, joita analysoin hyödyntämällä kolonialismin, siirtolaisuuden, etnisyyden ja identiteetin sekä valokuvauksen historian tutkimuksen menetelmiä. Lisäksi käytän Tanganyika Concession -yhtiön kaivosraportteja sekä muiden Katangan kuparikentillä työskennelleiden eurooppalaisten aikalaisaineistoa.⁵ Aikaisemmin on oletettu, että ”pioneerit olivat niin kiireisiä tekemään historiaa”, ettei heillä ollut aikaa tallentaa kokemuksiaan.⁶ On myös onnekasta, että juuri Erikssonin valokuvat ja päiväkirjat ovat säilyneet,

1. Ks. lähemmin Markku Hokkanen & Timo Särkkä, Puheenvuoroja kolonialistisen vallan ja väkivallan tutkimuksesta. *Historiallinen Aikakauskirja* 106:2 (2008), 189–197.
2. Ks. lähemmin Terence Ranger, Colonialism, Consciousness and the Camera. *Past and Present* 171:1 (2001), 203–204.
3. Artikkelin perustuu kirjoittajan esitelmiin seminaareissa ”Intepreting past and present through photographic archives and collections”, Photoconsortium, Kansallismuseo, Helsinki, 5.6.2019 ja ”Great White North”, Helsingin yliopisto, 27.8.2019 sekä aiempaan tutkimukseen C. T. Erikssonista, kolonialismista ja Katangan kaivosteollisuudesta.
4. Timo Särkkä, Eriksson, Carl Theodor (1874–1940), <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia> (30.11.2019).
5. Lisäksi arvokasta aineistoa tutkimukseen ovat luovuttaneet C. T. Erikssonin lapsenlapset, Joan ja Roger Eriksson.
6. W. V. Brelsford, Editorial. *The Northern Rhodesia Journal* 1 (1950–1952), 6.

sillä sadoista tuhansista ennen ensimmäistä maailmansotaa Etelä-Afrikkaan saapuneista siirtolaisista vain reilun tuhannen tiedetään olleen lähöisin Suomesta.⁷

Siirtolaisuuden voimakas kasvu 1800-luvun lopulla johtui niin kutsutusta Etelä-Afrikan mineraalivalkamouksesta, joka käynnistyi Kimberleyn timanttilyödyistä vuonna 1870. Timantit ja niitä seuranneet Witwatersrandin kultaödyt 1880-luvun puolivälissä käynnistivät ryntäyksen, joka toi eteläiseen Afrikkaan satoja tuhansia siirtolaisia. Esimerkiksi Johannesburg nousi kymmenessä vuodessa muutaman mainarin kaivosleiristä noin 100 000 asukkaan kaupungiksi.⁸

1900-luvun ensimmäisinä vuosina metallien ja mineraalien etsintä laajentui eteläisen Afrikan yläköalueille ja edelleen Pohjois-Rhodesian ja Kongon eteläisimmän maakunnan, Katangan, rajaseuduille. Siellä Tanganyika Concessions-yhtiö valtasi vuosien 1901 ja 1906 välisenä aikana eräitä maailman rikkaimpiin kuuluneita kupariresiintymiä. Valtausten mukana Katangaan levisivät Etelä-Afrikasta ja Rhodesiasta paitsi pääomat, työvoima ja rautatie myös tavat, arvot ja käytänteet.⁹

Eteläisen Afrikan kaivosteollisuuden ”pioneeriaika” (1870–1914) pysyi tutkijoiden kiinnostuksen kohteena 1950-luvun lopulle saakka, jolloin Erikssonia ja muita pioneereja vielä muisteltiin historiankirjoituksessa nostalgisesti. Termillä ”pioneerit” viitataan eteläisen Afrikan kolonia-

lismien historian tutkimuksen yhteydessä kaivosteollisuuden pioneerian eurooppalaisperäisiin uudisasukkaisiin (*settler*).¹⁰ Nimitys ”settler” yleistyi 1960-luvun alusta alkaen, jolloin tehtiin ensimmäiset kokonaisesitykset alueen eurooppalaisperäisen väestöosan historiasta.¹¹ Suomen kielen termi ”uudisasukas” ei täysin kuvaakaan eteläisen Afrikan kolonialismin historian luonnetta, jota ei leimannut asutuskolonialismi, vaan pyrkimys luonnonvarojen hyödyntämiseen mahdollisimman kevyen hallinnon (kustannusten) periaatteella.

Sittemmin brittiläisen ja belgialaisen siirtomaajärjestelmän romahtaminen sekä kaivosteollisuuden ja ylipäättään eurooppalaisten yritysten huono maine Afrikan luonnonvarojen ja afrikkalaisen työvoiman hyväksikäyttäjänä muuttivat suhtautumisen pioneereja kohtaan tuomitsevaksi.¹² Vasta viime vuosina eurooppalaisten siirtolaisten historiaa on ryhdytty tutkimaan osana kolonialismin, siirtolaisuuden sekä etnisyyden ja identiteetin tutkimusta.¹³ Nykyään tutkimuksessa painotetaan, että vaikka kolonialismin historia on yhteistä, eurooppalaisten ja afrikkalaisien kolonialismin kokemus poikkeaa huomattavasti toisistaan.¹⁴

Kolonialismin visuaalinen kulttuuri tutkimuskohteena

Kolonialismin visuaalista kulttuuria on tutkittu vähän suomalaisilla aineistoilla. Sen sijaan kan-

7. Eero Kuparinen, *An African alternative. Nordic migration to South Africa, 1815–1914*. SKS 1991, 22–30. Etelä-Afrikan historiankirjoitus on viime vuosikymmeninä laajentunut käsittelemään koko eteläisen Afrikan aluetta, joka rajautuu pohjoisessa Kongoon, lännessä Namibiaan ja idässä Mosambikiin. Uuden käsityksen mukaan alueen kolonialismin ajan historia (noin vuosien 1860–1960 välinen aika) sekä tutkittavat ilmiöt ja problematiikka ovat yhteisiä. Ks. lähemmin Neil Parsons, *Towards a broader Southern African history. Backwards, sideways, and upside-downs*. *South African Historical Journal* 66:2 (2014), 217–226.
8. Ks. esim. Leonard Thompson, *A History of South Africa*. Uudistettu painos. Yale University Press 1995.
9. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen Katangan kuparikenttien historia kytkeytyy selvemmin osaksi Belgian Kongon historiaa, mutta silloinkin todellisuudessa vallankäyttäjinä olivat kaivosyhtiöt ja niiden palkkalistoilla olleet sotilaat pikemminkin kuin siirtomaahallinto tai sen virkamiehet. Tieteellisin menetelmin tehdyt metalli- ja mineraalilyödyt uraanista kohtaan ovat viime vuosiin saakka pitäneet Katangan epävakana konfliktialueena ja malliesimerkinä ”resurssikriiksestä” – tilanteesta, jossa valtavista luonnonvaroista saadut vientitulot johtavat kansalaisten aseman yhä suurempaa kurjistumiseen. Katangan lähihistoriasta lähemmin esim. Michela Wrong, *In the Footsteps of Mr Kurtz. Living on the Brink of Disaster in the Congo*. Fourth Estate Limited 2000.
10. Esim. Charles Eriksson – Pioneer Smelter Man. *Horizon* 1 (November 1959), 24–26.
11. Ks. esim. Lewis H. Gann & Peter Duignan, *White Settlers in Tropical Africa*. Penguin Books 1962.
12. Hokkanen & Särkkä 2008, 189–197.
13. Ks. esim. Timo Särkkä, *Imperialists without an empire? Finnish settlers in late nineteenth- and early twentieth-century Rhodesia*. *Journal of Migration History* 1:1 (2015), 75–99.
14. Ks. esim. L. H. Gann & Peter Duignan, *The Rulers of British Africa 1870–1914*. Groom Helm 1978; I. Phimister, *An Economic and Social History of Zimbabwe 1890–1948. Capital Accumulation and Class Struggle*. Longman 1988; Brian Raftopoulos & Alois Mlambo (toim.) *Becoming Zimbabwe. A History from the Pre-Colonial Period to 2008*. Weaver Press 2009; Alois S. Mlambo, *A History of Zimbabwe*. Cambridge University Press 2014.

sainvälisesti aihetta on käsitelty monipuolisesti. Esimerkiksi Britanniassa, Ranskassa, Yhdysvalloissa ja Ruotsissa on 1990-luvulta alkaen tutkittu valokuvakokoelmia kolonialismin viitekehyses-¹⁵ Eteläisen Afrikan kolonialismin visuaalisen kulttuurin tutkijat ovat analysoineet valokuvakoelmia esimerkkeinä kolonialistien pyrkimyksestä hallita ja kontrolloida siirtomaiden luontoa, eläimiä ja ihmisiä. Koska kamera ilmensi valloittajien teknologista ylivaltaa siirtomaissa, valokuvaajien ja kohteiden välistä vuoropuhelua on ollut luonteva analysoida kolonialismin toiseuden näkökulmasta.¹⁶

Louis-Jacques-Mandé Dagueron valokuvausmenetelmän (dagerrotyyppi) julkistaminen Pariisissa 1839 aloitti valokuvauksen nopean kehityksen. Siinä yhdistyivät tieteen tarkkuus ja taiteen estetiikka. Varhaiset kamerat olivat painavia ja kömpelöitä, minkä vuoksi ne soveltuivat paremmin studiokuvaukseen kuin vaativiin kenttäolosuhteisiin. Dagueron valokuvausmenetelmän valotusaika vaihteli muutamasta sekunnista muutama minuuttiin riippuen valon määrästä, ja kirkkaassa ulkoilmassakin otetut kuvat jäivät usein sumeiksi. William Henry Fox Talbotin vuonna 1839 Lontoossa esittelemä valokuvausmenetelmä (talbotyyppi tai kalotyyppi) ei ollut juurikaan Dagueron menetelmää toimivampi kenttäolosuhteissa. Negatiivin vedostaminen vaati harjaantuneisuutta, sopivia olosuhteita ja aikaa.¹⁷

Eteläisen Afrikan tutkimusmatkailun historiasta tunnetaan useita epäonnistuneita yrityksiä käyttää lasilevynegatiiveja kenttäolosuhteissa. Esimerkiksi Charles Livingstone yritti valokuvata veljensä Davidin lähetysmatkojen symboliksi nousseet Viktorian putoukset vuonna 1857 käyttämällä Frederick Scott Archerin 1848 paten-

toimaa märkälevymenetelmää, joka kuitenkin sopi huonosti trooppiseen ilmanalaan.¹⁸ Niin kutsuttujen kuivalevyjen (*dry plate*) käyttöönotto 1870-luvulla helpotti valokuvausta erityisesti kuumassa ja kosteassa ilmanalassa, mutta se ei korjannut valokuvauksen perusongelmia: käytövarmuutta, vedostusta ja liikuteltavuutta. Vasta vuonna 1888 Eastman Dry Plate and Film Companyn markkinoille tuoma Kodak Brownie -laattikamera vapautti valokuvaajan paikan päällä tapahtuneesta vedostustyöstä sekä hauraiden lasilevyjen kuljettamisesta. Mullistavaa oli sekä Kodakin edullinen hinta ja kompakti muotoilu että erityisesti tallennusmedia, selluloidifilmi. Kun filmi lähetettiin kehitettäväksi toisaalle, saattoi valokuvaaja keskittyä kuvaamiseen. ”You press the button, we do the rest”, George Eastman mainosti kameraansa, joka sopi erityisesti aloitteluille valokuvaajille.¹⁹

Eastmanin kameroiden ansiosta kamera kulki yhä useamman harrastelijan mukana, ja he käyttivät sitä paitsi henkilökohtaisten muistojen tallentamiseen myös yhä useammin muistelmien, matkapäiväkirjojen ja elämäkertojen kuvittamiseen. Lisäksi kenttävalokuvaus yleistyi tieteellisen dokumentoinnin välineenä. Myös jotkut siirtomaavirkamiehet käyttivät kameraa eläinten, ihmisten ja luonnon dokumentointiin, luokittelemiseen ja hallintaan.²⁰ Kolonialismin visuaalisen kulttuurin voidaan katsoa syntyneen vuosien 1890 ja 1914 välisenä aikana, jolloin painoteknologian kehittyminen mahdollisti valokuvien painamisen esimerkiksi postikortteihin.²¹ Valokuvia käytettiin yhä useammin myös osana sanoma- ja aikakauslehtiartikkelien kuvitusta. Painotuotteiden myötä kolonialismin visuaalinen kulttuuri levisi eri puolille maailmaa, myös Suomeen.²²

15. Esim. Liam Buckley, *Objects of Love and Decay. Colonial Photographs in a Postcolonial Archive. Cultural Anthropology* 20:2 (2005), 249–270; Ali Behdad & Luke Gartlan (toim.) *Photography's Orientalism. New Essays on Colonial Representation*. Getty Research Institute 2013; Ulrika Kjellman, *How to picture race? The use of photography in the scientific Practice of the Swedish State Institute for Race Biology. Scandinavian Journal of History* 39:5 (2014), 580–611.

16. Ranger 2001, 203–204.

17. J. R. Ryan, *Photography and Exploration*. Reaktio 2013, 9.

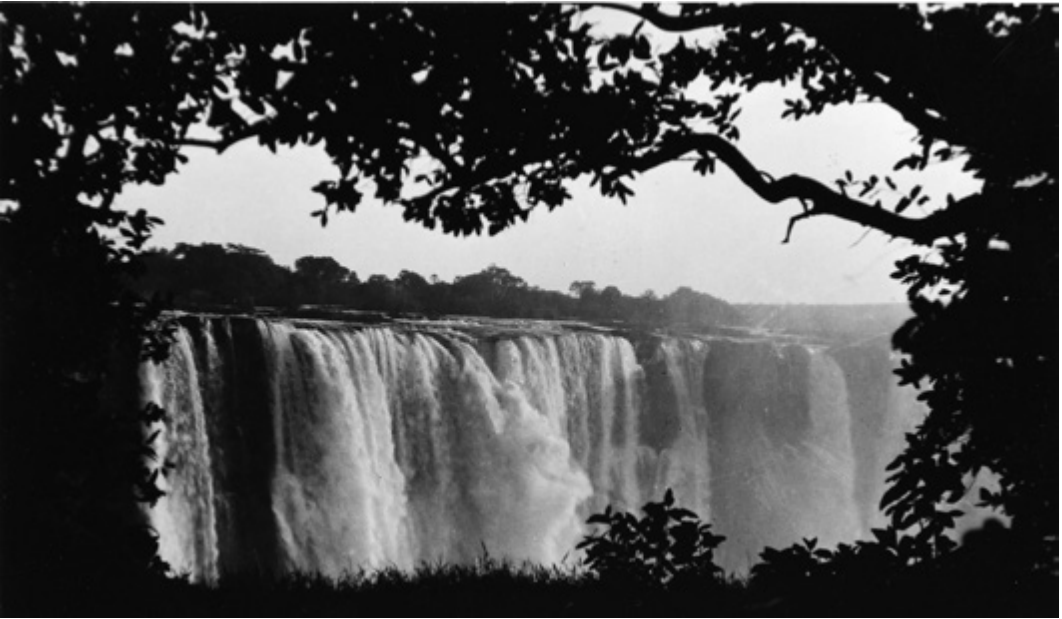
18. Ryan 2013, 89, 99. Ks. lähemmin Timo Särkkä, *Lahjomaton Kodak. Valokuvat historiantutkimuksen välineenä*. Teoksessa Markku Hokkanen, Tuomas Laine-Frigren & Timo Särkkä (toim.) *Matkoja aatehistoriaan. Esseitä Anssi Halmesvirralle*. Kampus Kustannus 2017, 92–107.

19. G. Smith, *Photography and Travel*. Reaktio 2012, 9–13, 103, 111–112; Ryan 2013, 14. Ks. myös Särkkä 2017.

20. Ryan 2013, 122, 124.

21. Valokuvien lisäksi kolonialismin visuaaliseen kulttuuriin kuuluvat esimerkiksi piirroukset ja maalaukset, mutta niitä ei käsitellä tässä yhteydessä. Ks. myös Leila Koivunen, *Visualizing Africa in Nineteenth-Century British Travel Accounts*. Routledge 2011.

22. Valokuvien painaminen postikortteihin, kirjoihin ja lehtiin jatkui vilkkaana ensimmäiseen maailmansotaan asti, mutta taantui sodan aikana paperi-, sellu- ja painomustepulan vuoksi. Smith 2012, 111–112.

Valokuvat voidaan jakaa kaupallisten valokuvaajien kuviin, jotka oli usein tarkoitettu julkiseen levitykseen, sekä harrastelijoiden ottamiin kuviin, joilla yleensä oli jokin henkikohtainen merkitys. Kaupallisten kuvaajien valokuvissa esiintyi tyypillisesti etnisiä tunnusmerkkejä kantavia kuninkaita, hallitsijoita, päälliköitä, parantajia tai ylipäätään yläluokkaa.²⁵ Studiokuvat puolialastomista ”alkuasukkaista” täyttivät myös tirkistelyn tarvetta ja vahvistivat rotuun, luokkaan tai suku-puoleen liittyneitä käsityksiä.²⁶

Erikssonin valokuvat ja päiväkirjat

Erikssonin valokuvakokoelmaa säilytetään Museoviraston Kuvakokoelmissa ja se muodostuu kahdesta eri lahjoituserästä.²⁷ Ensimmäinen, Holger Schildts -kustantamon lahjoittama erä sisältää 43 paperikuvaa (11,7 x 17,6 cm). Vedokset ovat ajoitettavissa 1930-luvun alkuun, jolloin Schildts julkaisi Erikssonin päiväkirjoihin perustuvan omaelämäkerrallisen matkakertomuksen

■ Kuva 1. Kuva C. T. Erikssonista on julkaistu Erikssonin matkapäiväkirjassa otsikolla ”Ylisen Sambesin Viktorian putoukset, retkikunnan eri ryhmien kohtauspaikka toukokuussa 1901. Pääputous vehmaan vihreä kehystämään.”²³ Viktorian putoukset olivat tyypillinen kuvauskohde, josta otetut kuvat levisivät erityisesti kaupallisten valokuvaajien valokuvapostikorttien välityksellä.²⁴ Putouskuville haluttiin korostaa Afrikan luonnon alkukantaisuutta ja kesyttämättömyyttä, mikä lienee ollut kuvan tarkoitus myös Erikssonin julkaisussa matkapäiväkirjassa. Lähde: MV, KK, VKK542:4. Kuvaajatieto on epävarma.

Mitt Afrika (1932).²⁸ Kuvia käytettiin matkapäiväkirjan kuvittamiseen, missä yhteydessä kuvia on myös editoitu julkaisua varten. Toinen erä koostuu yksityishenkilön vuonna 2003 lahjoittamista 241 lasinegatiivista (9 x 12 cm). Valtaosa näistä lasilevyistä on alkuperäislähteitä rinnakkain analysoimalla pääteltävissä Erikssonin ottamiksi, mutta joukossa on myös jäljennöksiä kaupallisten valokuvaajien ottamista studiokuvista.

23. C. T. Eriksson, *Mitt Afrika*. Holger Schildts 1932. Kaikki lainaukset suomenkielisestä laitoksesta *Seikkailujeni Afrika*. Gummerus 1932, 63.

24. Ks. esim. Alban Heath & Percy M. Clark, *Victoria Falls. An Album*. P. G. Hunt 1907.

25. Ks. lähemmin Erin Haney, *Photography and Africa*. Reaktion 2010.

26. Gen Doy, More Than Meets the Eye... Representations of Black Women in Mid-19th-Century French Photography. *Women's Studies International Forum* 21:3 (1998), 305–319.

27. Museovirasto (MV), Kuvakokoelmat (KK), C.T. Erikssonin Afrika-kuvat, VKK542; VKK871. Lisäksi käytetään yksityiskoelmissa olevia Erikssonin kuvia.

28. Eriksson 1932.

Kokoelman kuvat voidaan jakaa maisemakuviin, etnografisiin kuviin, kolonialismin talouden ja politiikan dokumentointiin sekä metsästyskuviin.²⁹ Eriksson aloitti valokuvauksen vuosina 1896–1897, jolloin hän työskenteli Etelä-Afrikan kultakaivoksilla. Näinä vuosina otettuja kuvia ei kuitenkaan ole säilynyt. Bulawayossa hänellä oli aluksi käytetty kalotyypin, mutta on epäselvää, kuinka moni kokoelman kuvista on kuvattu tällä kameralla. Valtaosa kokoelman kuvista on otettu Kodakin laatikkokameralla tai kenttäolosuhteisiin suunnitellulla Sanderson-kenttämikro kameralla, joka mahdollisti laajakuvat ja jopa liikkeessä olevien hahmojen kuvaamisen.³⁰ Sanderson oli kallis ja laadukas kamera, mikä kertoo Erikssonin valokuvauksen ammattimaistumisesta. Tähän viittaa myös se, että Erikssonin ottamia kuvia julkaistiin myöhemmin Tanganyika Concession-yhtiön kaivosraporteissa.³¹

■ Kuva 2. C. T. Eriksson (eturivissä keskellä), hänen tuleva lankonsa Frank Adkins (eturivissä oikealla) ja neljä tuntematonta palvelustoveria Etelä-Afrikan sodan aikaisissa uniformissaan. Syntyperä, sosiaalinen tausta tai ammatti olivat Rhodesiassa toisarvoisia sosiaalisten suhteiden määrittelijöitä. Tärkeimmät kumppanuudet perustuivat taistelukenttien yhteisiin kokemuksiin. Eurooppalaisperäiset siirtolaiset korostivat olevansa ennen kaikkea ”rhodesialaisia” kansallisuudesta tai syntyperästä riippumatta. Kuvassa on eteläisen Afrikan pioneeriajalle tyypillinen kenttäposeeraus. Lähde: Roger Erikssonin yksityiskokoelma. Tuntematon valokuvaaja, päivätty 5.11.1900.

Valokuvilla on erityinen suhde aikaan ja sen seurauksena myös historiaan. Ne ilmentävät aikansa teknistä osaamista ja tietämystä sekä kertovat valokuvaajien käsityksistä ja katsojien odotuksista. Tämän vuoksi valokuvat ovat

29. Erikssonista valokuvaajana ja hänen valokuvakokoelmastaan lähemmin ks. Timo Särkkä, *Picturing Colonialism in Rhodesia. C. T. Eriksson's Pictorial Rhetoric and Colonial Reality, 1901–1906*. Teoksessa Olli Kleemola & Silja Pitkänen (toim.) *Photographs and History. Interpreting Past and Present Through Photographs*. K&h 2018, 141–160.

30. Eriksson 1932, 70, 72–73.

31. Durham University (DU), The Barker Research Library (BRL), Grey Estate Records (GRE), X/V142, Tanganyika Concessions Ltd (TANKS), Reports on the Discoveries Made by Mr George Grey's Expedition in Northern Rhodesia and Congo Free State, and Reports by J. R. Farrell, Mining Engineer, 5 January 1903. Photographs.

tutkijoille väylä historialliseen todellisuuteen.³² Tärkeitä tutkimuskysymyksiä ovat: Mitä ja ketä kuvat esittävät? Milloin ja missä ne ovat otettu? Mikä on kuvien alkuperäinen tarkoitus? Kuinka kuvia on eri aikoina käytetty? Mikä on kuvien eri aikoina saama vastaanotto? Erikssonin valokuvissa ja päiväkirjamerkinnöissä korostuvat eurooppalaisen kaivosteollisuuden syntytausta, sekä kolonialismin toiseuden rakentuminen mustan afrikkalaisen työvoiman ja eurooppalaisen työnjohdon välisen suhteiden sekä pioneerin identiteetin kautta.

Katangan retkikunnat

Eteläisen Afrikan luonnonvarojen taloudellinen hyödyntäminen painottui kaivostoimintaan ja malmien etsintään, joihin Etelä-Afrikan kauppakomppania omasi monopolioikeudet Sambesin pohjoispuoleisilla alueilla vuodesta 1889 vuoteen 1924 saakka. Vuosien 1901–1906 välisenä aikana kauppakomppania hallinnoi myös Katangan mineraaleja belgialaisen Comité Spécial du Katangan kanssa tehdyn sopimuksen ansiosta.³³ Kauppakomppania suosi Katangassa suuria ja hyvin organisoituja, malmien etsintään varustettuja retkikuntia, joilla uskottiin olevan resurssien puolesta paremmat mahdollisuudet toimia eurooppalaisille usein epäterveellisessä ympäristössä kuin yksittäisillä malminetsijöillä. Erityisen merkittäviksi muodostuivat Tanganyika Concessions -yhtiön vuosina 1899–1906 Bulawayosta Katangaan organisoimat kolme retkikuntaa, joista Eriksson osallistui toiseen (huhtikuu 1901–marraskuu 1902) ja kolmanteen (kesäkuu 1903–elokuu 1906).³⁴

■ Kartta 1. Karttaan punaisella merkitty rautatie ulottui Bulawayoon (alareunassa) saakka 1897, mutta kesti vuoteen 1909 ennen kuin rautatie ulottui Katangan kuparikentille (keltaisella). Tämän jälkeen Katangan kupari voitiin kuljettaa rautateitse Bulawayon ja Beiran (oikealla) kautta Britannian markkinoille. Lähde: Guildhall Library, London Stock Exchange Archives, Quotation and Listing of Companies, B/004/F/01/MS18000, Tanganyika Concessions Limited.

Katangan retkikuntien aikaan rautatie ulottui etelästä Bulawayoon saakka, ja kesti vuoteen 1904 saakka ennen kuin rautatie ylitti Sambesin ja vielä vuoteen 1909 ennen kuin Kongon raja saavutettiin. Tanganyika Concessions oli ensimmäinen Pohjois-Rhodesian ja Katangan kaivannaisteollisuudessa menestynyt yhtiö, ja se pääosin rahoitti rautatieyhteydet Pohjois-Rhodesiasta ja myöhemmin myös Angolasta kaivoksille.

32. Lynn Hunt & Vanessa R. Schwartz, Capturing the Moment. Images and Eyewitnessing in History. *Journal of Visual Culture* 9:3 (2010), 259.

33. Simon Katzenellenbogen, *Railways and the Copper Mines of Katanga*. Clarendon Press 1973.

34. Timo Särkkä, The Lure of Katanga Copper. Tanganyika Concessions Limited and the Anatomy of Mining and Mine Exploration 1899–1906. *South African Historical Journal* 68:3 (2016), 318–341.

Katangan retkikunnat koostuivat malminetsijöistä, mineralogeista, kaivosinsinööreistä sekä aseistetuista saattajista, oppaista ja kantajista. Eurooppalaiset olivat taustaltaan monikansallisia ja -etnisiä, mutta identifioivat itsensä ennen kaikkea ”rhodesialaisiksi”.³⁵ Katangan toiseen retkikuntaan osallistui myös suomalaistaustainen Oscar Boijer (1.12.1868–25.2.1943), joka oli saapunut Bulawayoon veljensä Axelin (20.6.1864–28.3.1918) kanssa vuonna 1894.³⁶ Sen jälkeen Boijerit olivat taistelleet matabele- ja mashona-sodissa (1896–1897) rhodesialaisissa vapaaehtoisjoukoissa ja toimineet malminetsijöinä Gwaijoen alueella Rhodesiassa. Erikssonin tavoin Boijerit identifioivat itsensä ”rhodesialaisiksi”, vaikka Oscar Boijer ajoittain kritisoi kauppakomppanian siirtomaapolitiikkaa kovasanaisesti.³⁷

Aiempien eteläisen Afrikan sisämaassa liikuneiden retkikuntien tavoin Katangan retkikunnat olivat pitkälti riippuvaisia afrikkalaisen työvoiman saatavuudesta, sillä kuormaeläiminä käytetyt härät, aasit ja muulit kestivät olosuhteita huonosti. Leirytymsivälineitä, mitta- ja valokuvauslaitteita, aseita ja ampumatarpeita, kauppatavaroita sekä työkaluja ja räjähdysaineita kuljettamaan tarvittiin runsaasti työvoimaa, ja esimerkiksi Katangan toisessa retkikunnassa arvellaan olleen jopa 1 000 kantajaa.³⁹

Katangan retkikuntien taktiikkana oli hajaantua pienempiin, yhden tai muutaman eurooppalaisen johtamiin ryhmiin, jotka tekivät valtauksia lupaaviin esiintymiin. Erikssonin ja Boijerin johtamaan ryhmään kuului aluksi muulien, aasien ja härkien lisäksi 12 kantajaa, mutta härkien ja aasien menestyttyä täytyi matkan varrelta värvätä tai pakottaa lisää työvoimaa. Pakotetut kantajat olivat Ba-Ila-miehiä, joiden huomiota herättävän korkea kampa (impande) haittasi kantajan työtä. Eriksson kuvailee tapahtumia:

Ei kestänyt kauan, ennen kuin kaksi noista pakotetuista kantajista rupesi valittamaan

■ Kuva 3. Oscar Boijer istuu leopardinnahan päällä, mikä oli yleinen tapa kuvata kuninkaita, hallitsijoita ja päälliköitä.³⁸ Erikssonin valokuvat toistavat ajalle tyypillisiä tapoja esittää pioneerit arvovaltaisina johtajina. Boijer asettui Erikssonin kuvattavaksi useissa yhteyksissä, mutta kuvia ei julkaistu Erikssonin matkapäiväkirjassa, joka korostaa Erikssonin keskeistä roolia Katangan kuparikaivosten löytämisessä. Lähde: C. T. Eriksson. 1901–1902. MV, KK, VKK871:14.

päänsärkyä. No sitä ei kannata ihmetellä. Ras-kaiden taakkojen säännöllinen liike heilutteli heidän kummallisia hiuslaitteitaan puolelta toiselle, niin että koko päänahka liikkui edestakaisin, ja oli itsestään selvä, että se kidutti näitä pentele parkoja. Leikkaus oli siksi tarpeen, ja siksi me ajelimme hiuslaitteen päänahkaa myöten. Mustat vuodattivat surun ja nöyryytyksen kyneleitä [...] mutta me lohdutimme heitä ripustamalla leikatut hienoudet pensai-

35. Lähemmin esim. Arthur Keppel-Jones, *Rhodes and Rhodesia. The white conquest of Zimbabwe, 1884–1902*. University of Natal Press 1983. Ks. myös Särkkä 2015.

36. 1890-luvun Bulawayosta lähemmin ks. Terence Ranger, *Bulawayo Burning. The Social History of a Southern African City 1893–1960*. James Currey 2010. Boijer-veljeksistä lähemmin ks. Mikko Uola, *Suomalaiset Afrikkaa etsimässä*. Sukuyhdistys Boijer-Poijärvi ry 1976.

37. Oscar Boijerin siirtomaakritiikistä lähemmin ks. Särkkä 2015; matabele- ja mashona-sodista lähemmin: T. O. Ranger, *Revolt in Southern Rhodesia 1896–7. A Study in African Resistance*. Heinemann 1967.

38. Ks. lähemmin Haney 2010.

39. Särkkä 2016.

hin, niin että he palatessaan saattoivat ottaa ne mukaansa.⁴⁰

Bai-Ila miesten ylväs olemus kiinnitti myös lähetysaarnajien, antropologien ja siirtomaavirkamiesten huomion. Etnisiä tuntomerkkejä tai fyysisiä ominaisuuksia korostavia kuvia käytettiin siirtomaavirkamiesten sekä -yhtiöiden asiamiesten ja lähetystyöntekijöiden koulutus- ja opetusmateriaalina, ja ne vahvistivat rotuun, luokkaan tai sukupuoleen liittyneitä käsityksiä.⁴¹ Eriksson kuvasi Ba-Ila-kantajia useaan otteeseen, mutta ei tiedetä missä määrin he saattoivat vaikuttaa kuvaustilanteisiin.⁴² Valokuvien tunnelma on välittömämpi kuin päiväkirjan kuvaus, joka painottaa pioneerien rationaalisuutta, sitkeyttä ja periksi antamattomuutta, mutta tarvittaessa myös häikäilemättömyyttä ja julmuutta. Tyyli oli yleinen myös aikakauden muissa julkaistuissa päiväkirjoissa.⁴³

Katangan kaivosten valtaus

Jos kolonialismin tunnusmerkkinä pidetään siirtomaiden taloudellista hyödyntämistä, Erikssonin ja Boijerin voidaan sanoa osallistuneen siihen merkittävällä panoksella. Katangan retkikuntien taktiikkana oli kysyä kohtaamiltaan vastaantulijoilta kuparikaivoksista, joita oli joissakin tapauksissa hyödynnetty ilmeisesti jo satojen vuosien ajan. Tähän kyselytaktiikkaan liittyivät keskeisesti kauppatavarat, erityisesti karkeat puuvillakankaat (*calico*), joita vastaan tietoja yritettiin vaihtaa. Erikssonin kuvaa löytämistä seuraavasti:

■ Kuva 4. Kuva julkaistiin Erikssonin matkapäiväkirjassa otsikolla "Maailman taidokkain hiuslaite on Bal-ilaheimon miehillä".⁴⁴ Lähde: C. T. Eriksson 1901–1902. MV, KK, VKK871:164. Kuvaa on rajattu alkuperäisestä.

Me vain kysimme alkuasukkailta, tietäisivätkö he mitään paikkaa, jossa oli *makubaa* (kuparia) [...] Korvaukseksi tiedonannostaan neekeri sai muutaman metrin pumpulikan-gasta tai halvan huovan, ja juttu oli sillä selvä.⁴⁵

Eriksson valtasi onnekaasti Tanganyika Concessions -yhtiön nimissä maailman rikkaimpiin

40. Eriksson 1932, 164.

41. Ks. esim. Edwin W. Smith & Andrew Murray Dale, *The Ila-Speaking Peoples of Northern Rhodesia I–II*. H. A. Humphrey 1920.

42. Lähemmin Särkkä 2017, 96–99; Särkkä 2018, 153–154.

43. Vertaa esim. P. M. Clark, *Autobiography of an Old Drifter*. George Harrap 1936. Matkakirjallisuudesta yleisesti esim. Mary Louise Pratt, *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*. Routledge 1992.

44. Eriksson 1932, 93.

45. Eriksson 1932, 142.

kuuluvia kupariesiintymiä, joista merkittävimmäksi osoittautui ”The Star of Congo”.⁴⁶ Vuonna 1910 kaivokselle ulottunut rautatie, vuonna 1911 rakennettu sulatto ja sen ympärille rakentunut kaivoskaupunki (Élisabethville, nykyisin Lubumbashi) muodostavat edelleen Katangan kaivannaisteollisuuden keskuksen.⁴⁷

Katangan kaivoksia kutsuttiin ”muinaisiksi”, mutta niiden todellista ikää tai alkuperää ei tunnettu. Yhtiön kaivosraporteissa korostettiin käsitystä, jonka mukaan kaivokset oli hylätty mahdollisesti jo vuosikymmeniä aikaisemmin. Ainakin yhdessä tapauksessa paikalliset kaivosmiehet karkotettiin kuitenkin yhtiön malminetsijöiden toimesta.⁴⁸ Valtauksen laillisuuden osoittamista varten kaivoksille pystytettiin merkkimajakka, johon kirjattiin kaivoksen oletettu paikallinen

■ Kuva 5. Kuva julkaistiin Tanganyika Concessions-yhtiön kaivosraportissa nimellä ”Native Working on Kipushi Mine”.⁵⁰ C. T. Eriksson. Lähde: MV, KK, VKK871:108.

nimi tai vaihtoehtoisesti läheisen puron tai joen nimi. Lopuksi valtaus valokuvattiin yhtiön kaivosraporttia varten. Valtauksista julkaistuilla kuvilla osoitettiin valtauksien laajuus, laillisuus ja pysyvyys. Kuvilla pyrittiin myös vakuuttamaan sijoittajia, joilta vaadittiin kärsivällisyyttä, sillä kesti lähes kymmenen vuotta ennen kuin ensimmäisten kaivosten kupari tuli maailman markkinoille.⁴⁹

Eurooppalaisen kaivosteollisuuden syntyä Katangassa käsittelevä kirjallisuus keskittyi 1950-luvulle saakka pioneerien selviytymiseen ja kaivosten löytämiseen,⁵¹ jotka ovat keskeisiä tee-

46. J. B. Thornhill, *Adventures in Africa Under the British, Belgian and Portuguese Flags*. John Murray 1915, 165. Ks. myös Särkkä 2016, 330.

47. Ks. esim. B. Fetter, *The Creation of Elisabethville, 1910–1940*. Hoover Institution Press 1976.

48. DU, BRL, GRE, X/V142, TANKS, Reports on the Discoveries Made by Mr George Grey’s Expedition in Northern Rhodesia and Congo Free State, and Reports by J. R. Farrell, Mining Engineer, 5 January 1903.

49. Särkkä 2016.

50. DU, BRL, GRE, X/V142, TANKS, Reports on the Discoveries Made by Mr George Grey’s Expedition in Northern Rhodesia and Congo Free State, and Reports by J. R. Farrell, Mining Engineer, 5 January 1903.

51. Ks. esim. J. A. Bancroft, *Mining in Northern Rhodesia. A Chronicle of Mineral Exploration and Mining Development*. British South Africa Company 1961.

moja myös Erikssonin valokuvissa. Retkikunnan eurooppalaisille esimerkiksi määrättiin päivittäiset annokset kiniiniä, mutta miehet kärsivät silti malarian aiheuttamasta kuumeesta.⁵² Retkikunnat kuitenkin osoittivat, että eurooppalaiset pystyivät selviytymään hengissä läpi sadekausien. Läheisen joen mukaan Kansanhiksi nimetty kaivos toimi retkikunnan tukikohtana, jonka ympärille ensimmäinen kaivoskaupunki alkoi muodostua vuosien 1901–1902 sadekauden aikana. Kuva 6 on arvokas dokumentti Kansanshin kaivoskylästä, mutta se myös juhlistaa selviytymistä, mihin Boijerin puku ja hattu viittaavat. Boijer oli kärsinyt koko sadekauden malarian aiheuttamasta kuumeesta, ja retkikunnan lääkäri, tohtori Middleton oli huolissaan hänen terveydestään.⁵³

■ Kuva 6. Kuva julkaistiin vuonna 1961 ”pioneereista” kertovassa lehtijutussa otsikolla ”It is Christmas Day, 1901, and Boijer, a member of the expedition, is dressed up for the occasion. He stands at the now-completed shaft-head at Kansanshi”.⁵⁴ C. T. Eriksson. 1901. Lähde: MV, KK, VVK871:26.

Kaivosteollisuuden voittajat ja häviäjät

Tanganyika Concessions loi Katangan kaivoksilla mallin järjestelmälle, jossa afrikkalainen työvoima teki raskaimman fyysisen työn kaivoksissa ja eurooppalainen työvoima vastasi työnjohdosta. Kaivostyö oli tehotonta, sillä työt jouduttiin usein keskeyttämään onnettomuuksien vuoksi. Lisäksi työvoima oli pääosin kaivostyöhön tottumaton ja työntekijät vaihtuivat usein, mikä lisäsi työ-

52. Ks. esim. M. Gelfand, *Northern Rhodesia in the Days of Charter. A Medical and Social Study, 1878–1924*. Blackwell 1961, 180–182.

53. M. Gelfand (toim.) *Diary of Dr. Richard Watson Middleton, 12th April, 1901, to 18th, July, 1902*. *The Central African Journal of Medicine* 9:5 (1963), 55, päiväkirjamerkintä, 8.2.1902.

54. Ted Scannell, *Pioneer of 1901 comes back to the copperbelt*. *Horizon. The Magazine of the Rhodesian Selection of Trust Group of Companies* 3 (1961), 12.

voiman hallinnon haasteita.⁵⁵ Olosuhteet säilyivät Katangan kaivoksilla kehittymättöminä 1920-luvulle saakka, eikä afrikkalaisten houkutteleva kaivostyöhön vapaaehtoisesti yleensä onnistunut.⁵⁶ Pioneerit toivat mukanaan omat rotu-, luokka- ja sukupuolikäsityksensä, mikä altisti afrikkalaiset työntekijät eriasteiselle hyväksikäytölle.⁵⁷

Vuonna 1906 oikeudet Katangan mineraaleihin siirtyivät Union Minière du Haut Katanga – Tanganyika Concessions -kaivosyhtiölle, joka menestyi ensimmäisen maailmansodan aiheuttaman mineraalien kysynnän kasvun ansiosta.⁶⁰ Kaivokset houkuttelivat Katangaan runsaasti myös pohjoismaalaisia. Kuten Eriksson totesi:

■ Kuva 7. Kuva julkaistiin Erikssonin päiväkirjassa otsikolla ”neekerivankeja kahleissa ja kaularautoissa”.⁵⁸ Eriasteista pakottamista esiintyi siirtomaatalouden alkuaikoina. Esimerkiksi työskentely kaivoksissa oli 1920-luvulle saakka harvoin afrikkalaisten työntekijöiden oma valinta.⁵⁹ C. T. Eriksson. 1901–6. Lähde: MV, KK, VKK542:10. Kuvaajatieto on epävarma.

Lukuisain ulkomaalaisten onnenonkijain ja seikkailijain – monia pohjoismaalaisia joukossa – auttamatta belgialaiset viranomaiset eivät olisi selviytyneet niinkään hyvin, kuin nyt oli laita.⁶¹

55. J.-L. Vellut, Mining in the Belgian Congo. Teoksessa D. Birmingham & P. M. Martin (toim.) *History of Central Africa 2*. Longman 1983, 126–162.

56. Simon Katzenellenbogen, Labour Recruitment in Central Africa. The Case of Katanga. Teoksessa C. Dewey & A. G. Hopkins (toim.) *The Imperial Impact. Studies in the Economic History of Africa and India*. Institute of Commonwealth Studies. University of London 1978, 270–279.

57. Erikssonin osalta ks. L.H. Gann, *The Birth of a Plural Society. The Development of Northern Rhodesia under the British South Africa Company, 1894–1914*. Manchester University Press 1958, 122; viite 1; Boijerin osalta ks. Middleton 1963, 52, päiväkirjamerkintä 22.12.1901.

58. Eriksson 1932, 103.

59. O. Lilaka, *Naming Colonialism. History and the Collective Memory in the Congo, 1870–1960*. The University of Michigan Press 2009. Ks. myös: A. Roes, Towards History of a Mass Violence in the Etat Indépendant du Congo 1885–1908. *South African Historical Journal* 62:4 (2010), 634–670.

60. Lähemmin Särkkä 2016.

61. Eriksson 1932, 256.

Mahdollisuus vaurastumiseen ja silkka seikkailunhalu olivat olleet myös Erikssonin ja Boijerin perimmäisiä motivaatioita, mutta Katangan vuodet eivät tuoneet toivottua taloudellista menestystä. Boijerille Afrikassa vietetyt vuodet olivat vain vuosikymmenen mittainen etappi hänen elämässään. Hän palasi kiertolaiselämän jälkeen Suomeen ja kuoli vuonna 1943.⁶² Sen sijaan Eriksson osallistui imperiuminrakennukseen myös maailmansodassa, palvelen rhodesialaisissa joukoissa Saksan Itä-Afrikan rintamalla. Hän kotiutui Bulawayon lähistölle vuonna 1918 kapteenin sotilasarvoon ylenneenä.⁶³

Valokuvista, päiväkirjoista ja muista aikalaislähteistä voidaan päätellä, kuinka uudet vallanpitäjät ja valloitetut kohtasivat. Samanaikaisesti ne kertovat siitä, kuinka kokemukset muokkasivat Erikssonin näkemyksiä. Käsitys afrikkalaisista ei useinkaan ollut myönteinen, sillä kulttuurien, asenteiden ja arvojen kohtaaminen ei sujunut väkivallattomasti. Väkivalta myös jyrkensi asenteita ja vahvisti molemminpuolisia ennakkoluuloja. Erikssonin tapauksessa sitkeys ja periksiantamattomuus, mutta myös häikäilemättömyys, ahneus ja julmuus sekä silkat onnenkantamoiset palkittiin taloudellisella hyvinvoinnilla. Lopulta Erikssonin kohtalona oli kuitenkin vaipua unohduksiin ja kuolla trooppisten tautien ja alkoholismin piinaamana.⁶⁴

Erikssonin valokuvat ja kolonialismin toiseus

Valokuville on perinteisesti annettu suuri painoarvo, kun on vertailtu eri lähteiden kykyä kertoa historiallisesta todellisuudesta mahdollisimman totuudenmukaisesti.⁶⁵ Vielä 1970-luvulla visuaalisen kulttuurin tutkijat korostivat valokuvien

todistusvoimaa tavalla, joka ei merkittävästi poikennut valokuvausmenetelmän uranuurtajien, Dagueron ja Talbotin käsityksistä. Valokuva ymmärrettiin tieteellisesti tarkkana otoksena todellisuudesta, jonka todistusvoimaa pidettiin usein kiistattomana. Valokuvat käsitettiin pikemminkin autenttisina dokumentteina menneisyydestä kuin todellisuuden vinoutuneina tulkintoina. 1970-luvun ”visuaalisesta käänteestä” lähtien visuaalisen kulttuurin tutkijat ovat painottaneet valokuvien aikasidonnaisuutta.⁶⁶ Valokuvat ilmentävät aikansa teknistä osaamista ja tietämystä sekä kertovat valokuvaajien käsityksistä ja katsojien odotuksista.⁶⁷ Eräät visuaalisen kulttuurin tutkijat ovat jopa kyseenalaistaneet valokuvien totuusarvon täysin: ”valokuva ei ole totta, vaan se on tulkinta todellisuudesta”.⁶⁸

Esimerkkejä pyrkimyksestä käyttää valokuvasta todellisuuden heijastajana ja dokumentoinnin välineenä löytyy runsaasti erityisesti tutkimusmatkailun historiasta. Joskus valokuvat ovat olleet lähestulkoon ainoita lähteitä, joiden avulla on saatu edes häivähdys aikakauden käsityksistä ja arvostuksista.⁶⁹ Valokuva-analyysi vaatii valokuvaajan, valokuvan ja kohteen välisen vuorovaikutuksen huomioimista. Sen sijaan, että valokuvia käytettäisiin vain vahvistamaan tekstiaineistosta tehtyjä tulkintoja, huomion tulisi kiinnittyä myös kuvaan itseensä, sen merkitysyhteyteen ja vastaanottoon.⁷⁰ Erikssonin valokuvien ja muun alkuperäisaineiston yksityiskohtainen tulkinta avaa mahdollisuuksia selvittää Katangan kaivosteollisuuden syntyä, afrikkalaisen työvoiman ja eurooppalaisen työnjohdon välisiä suhteita sekä pioneerien identiteettiä. Huolellisesti dokumentoidut tapaustutkimukset tarjoavat

62. Yrjö Blomstedt, Boijer, Poijärvi. Teoksessa Olavi Wanne & Gunnar Soininen (toim.) *Uusi Sukukirja II*. Suomen Sukututkimusseura 1950, 442. Ks. Särkkä 2015.

63. National Archives of the UK, War Office, Service Medal and Award Rolls Index, First World War, 372/6/252748, Medal card of Eriksson, Charles T. Ks. myös Timo Särkkä Suomi, suomalaiset ja eteläisen Afrikan imperiuminrakennus. *Lähde: Historiallinen aikakauskirja* (2007), 91–103; Särkkä 2010; Särkkä 2015.

64. Sähköpostitiedonanto, Joan Eriksson, 4.7.2017. Alkoholien runsas käyttö kuului kiinteästi kolonialismin lääkekulttuuriin, mikä aiheutti monenlaisia terveysongelmia. Ks. lähemmin Markku Hokkanen, *Medicine, Mobility and the Empire. Nyasaland Networks, 1859–1960*. Manchester University press 2017, 189–193.

65. Esim. Gwyn Prins, The Battle for Control of the Camera in Late Nineteenth Century Western Zambia. *African Affairs* 89:354 (1990), 97–105.

66. Roland Barthes, *Camera Lucida. Reflections of Photography*. Käännös Richard Howard. Vintage 2000.

67. Hunt & Schwartz 2010, 259.

68. Julia Adeney Thomas, The Evidence of Sight. *History and Theory* 48:4 (2009), 156–157.

69. Särkkä 2017.

70. Lähemmin Barthes 2000; Peter Burke, *Eyewitnessing. The Uses of Images as Historical Evidence*. Reaktion 2001; Susan Sontag, *On Photography*. Penguin 2008.

myös mahdollisuuden pohtia Suomen ja suomalaisten suhdetta kolonialismiin.⁷¹

Kolonialismin toiseus ja Suomi

Joseph Conradin *Pimeyden Sydämen* (1899) mes-tarillinen kuvaus Kongon vapaavaltiosta on jo 120-vuoden ajan kuulunut eurooppalaisen kolonialismin selityksen kulmakiviin.⁷² Conrad etsii yksilöiden moraalille rappiolle psykologisia selityksiä, jotka 1890-luvulla olivat tulleet osaksi kolonialismin kritiikkiä.⁷³ Tulkitsemalla massojen psykologiaa voitiin yrittää ymmärtää, miksi näennäisesti korkean moraalin omaavat yksilöt sortuivat paineen alla järjettömältä tuntuneisiin väkivallantekoihin.

Conradin kolonialismin kritiikki ei syytä sen enempää Belgiaa, belgialaisia, Leopoldia, Kongon siirtomaahallintoa kuin siirtomaayhtiöitä, vaan hän kohdistaa huomionsa yksilöiden, Mr. Kurzin ja muiden ”pyhiinvaeltajien” moraaliiin ja mieleen. *Pimeyden Sydämen* ja sen innoittamien myöhempien Kongo-kuvausten tulkinnan mukaan julmuuksiin sortuneet yksilöt eivät toimineet moraalityyppisesti syntyperänsä takia. Sen sijaan eurooppalaisten luokka-, rotu- ja sukupuolikäsitteet tekivät Kongosta ja kongolaisista haavoittuvaisia aikana, jolloin siirtomaahallinto oli vielä lapsenkengissä ja siirtomaayhtiöt saattoivat hyödyntää luonnonvaroja ja afrikkalaista työvoimaa ilman sosiaalisen vastuun tai kansainvälisen lain mukanaan tuomia velvoitteita.

Conradin tulkinta poikkeaa jälkikolonialistisesta kritiikistä, jossa moraalinen tuomio sekä poliittinen ja taloudellinen kritiikki on kohdis-

tettu siirtomaavaltoihin tai ”länsimaihin” yleensä.⁷⁴ Myös suomalaisessa keskustelussa huomio on kiinnittynyt valtioihin, yksilöiden tai yhteisöjen sijasta, minkä seurauksena keskustelu on urautunut väittämiin, joiden paikkansapitävyys vaatisi vielä lisätutkimusta: a) Suomella tai suomalaisilla ei ollut kolonialistisia pyrkimyksiä, b) autonominen Suomi osana Venäjän imperiumia oli itsekkin siirtomaa (joskus leikkisästi ”Kongo” viitaten Suomen liberaaliin mineraalien hyödyntämistä ja verotusta koskevaan lainsäädäntöön⁷⁵), c) suomalaisia ja saamelaisia pidettiin 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun rotuteorioissa vähempiarvoisina kansoina, joten herrarodun asema ei siksi ollut edes mahdollinen, d) Suomen ja suomalaisten kosketukset ulkoeurooppalaiseen maailmaan olivat vähäiset ja vähäpätöiset ennen 1950-luvua, YK:ta, rauhanturvaajia ja kehitysyhteistyötä ja jopa e) lännen ja idän välissä tasapainoillut Suomi ei jakanut imperialistien arvomaailmaa. Nämä ulkopuolisuuden argumentit ovat kuitenkin huonoja perusteluita globaalissa maailmassa, sillä kolonialismin historia ja sen perintö eivät ole valtiollisten rajojen ulkopuolelle rajattavia ”muiden ongelmia”. Ne ansaitsevat suomalaisella aineistolla tehtyä tutkimusta, mihin tarpeeseen tämä artikkeli on osaltaan pyrkinyt vastaamaan.

Timo Särkkä on globaalin talouden historian dosentti Jyväskylän yliopistossa.

Sähköposti: timo.sarkka@jyu.fi.

71. Tapaustutkimusten merkityksestä kolonialismin tutkimukselle ks. Nicholas Thomas, *Colonialism's Culture. Anthropology, Travel, Government*. Polity Press 1996, 3. Pohjoismaisista tapaustutkimuksista ks. esim. Kirsten Alsaker Kjerland & Bjørn Enge Bertelsen (toim.) *Navigating Colonial Orders. Norwegian Entrepreneurship in Africa and Oceania*. Berghahn 2015.

72. Joseph Conrad, *Heart of Darkness*. Penguin 2007.

73. Ks. esim. John A. Hobson, *The Psychology of Jingoism*. Grant Richards 1901.

74. Robert J. C. Young, *Postcolonialism. An Historical Introduction*. Blackwell 2001.

75. Kaivostoimintaa ja malminetsintää Suomessa harjoittavat yhtiöt ovat pääsääntöisesti Britannian, Kanadan, Australian tai Etelä-Afrikan pörssiin listautuneita kansainvälisiä kaivosjättejä ja niiden tytäryhtiöitä, esimerkiksi Anglo American on ollut viime vuosina aktiivinen, samoin Rio Tinto. Suomen etu moniin muihin resurssirikkaisiin maihin on kansainvälisesti vertaillen liberaali kaivoslaki, joka mahdollistaa malminetsinnän kevyellä lupa- ja ilmoitusmenettelyllä. Suomen kaivoslakia on tässä yhteydessä verrattu kaivannaisteollisuudesta riippuvaisiin Sambiaan ja Katangaan, joiden taloudet ovat riippuvaisia kaivosyhtiöiden liiketaloudellisesta menestyksestä. Kaivoslaista ja kaivosyhtiöistä kansainvälisessä vertailussa ks. lähemmin esim. Prichard Wilson, *The Mining-Boom in Sub-Saharan Africa. Continuity, Change and Policy Implications*. Teoksessa Roger Southall & Henning Melber (toim.) *A New Scramble for Africa? Imperialism, Investment and Development*. University of KwaZulu-Natal Press 2009, 248–250.